

KÜLÖNLENYOMAT
A
KODÁLY-
EMLÉKKÖNYVBŐL
(ZENETUDOMÁNYI TANULMÁNYOK I.)

1953

KODÁLY ÉS A MAGYAR ZENETUDOMÁNY

A tizennyolcéves Kodály Zoltán egyszerre iratkozik be a Zeneakadémiára és az egyetem bölcsészeti karára; egyszerre készül zenésznek, tudósnek és pedagógusnak. Jelképes ez az indulás: egész életpályáján végigkíséri mind a három célkitűzés. Egymást kiegészítő egységbe olvad nála a zenetudós kutatómunkája a zeneszerző alkotó munkájával és a nevelő, a kultúrpolitikus tevékenységével. Pedagógus és zeneszerző szerencsés találkozásának köszönhetjük azoknak a műveknek sorozatát, melyeken ma már az ifjúság széles rétegeit nevelik zeneileg művelté és magyarrá. Tudományos kutatóhajlam művészi beleélő képességgel párosulva hoz létre műveket, midőn a nemzeti hagyománynak olyan emlékeit dolgozza fel, melyek az ő tudományos munkája nyomán tárultak fel; és alkotó törekvéseinek volt nagy szerepe abban, hogy a népzene kutatás hatalmas munkáját végig csinálta, mert az új magyar zene-művészet felépítéséhez talált szilárd alapokat.

Ennek a sokágú munkának és többszörös feladatvállalásnak nemcsak a többszörös képesség a magyarázata; egy nagy nemzeti érzés is hajtja, a nemzeti kultúra teljességének az a vágya, mely a reformkor óta annyi nagy szellemünket hatotta át és hajtotta a nemzeti vonások keresésére irodalomban, festészetben, zenében, tudományban egyaránt. Az a nemzeti lelkesedés, mely a fiatal Bartókot is Kossuth-szimfóniák írására, Liszt műveinek tanulmányozására ösztönzi, az Eötvös-kollégium könyvtárában nevelkedő, bűvárkodásra hajló Kodályt a régi magyar irodalom és a népköltészet felé irányítja. Doktori értekezése lesz a *»Magyar népdal strófaszervezete«*, ehhez felhasználja a Néprajzi Múzeum akkori legújabb kincseit: Vikár Béla fonográfra vett népdalanyagát s ennek az élménynek hatása alatt indul első gyűjtőútjára 1905-ben. Egy év múlva követi a mindenre fogékony Bartók is és megkezdődik a magyar népzene kincseinek feltárása, melyből megszületik az új magyar zene és egy új tudomány épül ki, a magyar népzene kutatás.

A feltároló népzene nagy emberi és nemzeti értékei és az a nemzeti érzés, mely az ilyen értékekért minden áldozatra képes, magyarázza azt az évtizedeken át tartó, szenvedélyes gyűjtőmunkát, amely önmagában is elegendő volna arra, hogy megörökítse nevüket a tudományban. A népzene a magyar néprajz legjobban ismert területévé vált kettőjük munkája nyomán: az ország egész területét, sőt a határon túl, Bukovinában élő magyarság területét is felkutatták, feljegyezték lírai dalt, balladát, énekes szokásokat, gyermekjátékot és siratót, hangszeres tánczenét és kolduséneket, a nép minden zenei megnyilvánulását. Ez a mindenre kiterjedő figyelem később az utódok irányításában még következetesebben érvényesült; a további kutatás mindenütt Kodály irányításával és megkezdett munkájuk folytatásaképpen

haladt tovább, akár a hangszeres zene gyűjtésében, akár az énekes ünnepi szokások specialistáinak munkájában, a népénekgyűjtésben vagy a falu-monográfiák készítésében.

A gyűjtés azonban még csak az első lépés a tudományban. Ezt az első lépést is lehet ugyan különböző módon megtenni. Kodályék előtt is láttunk keleteurópai népdalgyűjteményeket, magyart, szlovákot, román, délszlávot, melyek több-kevesebb hozzáértéssel közölnek többé-kevésbé hiteles népi anyagot (különösen a nem-magyarok), mégis éppen ezek a gyűjtemények értetik meg velünk Kodály és Bartók munkájának jelentőségét. Velük végre először nyúlt sokoldalúan képzett, elsővonalbeli zenész, sőt alkotóművész a keleteurópai zenei anyaghoz. Ez sok egyéb között meghozta a keleteurópai rubato-énekstílus zenei lejegyzésének megoldását, amiben a régi gyűjtemények a legkezdetlegesebbek voltak. Ezzel a népdal-lejegyzésnek olyan magas színvonalát teremtették meg, amely azóta is mérték a zenefolklor-tudományban. A rubato-dalok lejegyzése művészi és tudományos kérdés egyszerre. A nagy művész azonnal megérti, hogy ezeknek a daloknak változó előadása, pillanatnyi ihlet-diktálta díszítései, szabad, kötetlen ritmusa olyan fontos része a dalnak, amit ha nem tudunk megörökíteni, akkor a zenei stílus lényege meg veszendőbe. Viszont amint ezt a változást akarjuk megrögzíteni ritmikai és tempó-eltéréseinek finom árnyalataiban, akkor már nem is egy dalt jegyzünk fel, hanem annak előadásban való megjelenését. Ez a felismerés néprajzi tudományos probléma felismerése is egyúttal: a népi dallam, mint a folklornak majdnem minden jelensége, csak az előadásban él, csak a mindenkor előadás változataiban ragadható meg. A műzenében megvan a dallam hiteles formája, az »ősalak«, amelynek apró elváltozásai az előadásban csak másodlagos jelentőségűek s mindig a szerző által megírt, hiteles formához viszonyíthatók. A népzében nincs előzetes, hiteles kottakép. A dallamnak valamiféle tudatban élő képe csak a mindig változó előadásban jut kifejezésre. Ha tehát ezt meg akarjuk ragadni, szembekerülünk a versszakról versszakra való változások pontos visszaadásának feladatával. Így jutott el Kodály első kiadványuk, az *Erdélyi magyarság* részletes és aprólékos rubato-lejegyzései után a több versszakos felvételek minden változásának feltüntetéséig a *Nagyszalontai Gyűjtés*-ben, majd mintaképnek számító *Kőmíves Kelemen* balladaközléséig. Ez az 1926-ban megjelent közlemény egy ballada 36 versszakának pontos felvételét adja, minden előadásbeli árnyalatával, minden pillanatnyi változásával együtt. Itt megint tapasztalhatjuk a művészi és tudományos szempontok elválaszthatatlanságát; ez a közlés mód egy művészien felépített kompozíciót is meg akar örökíteni, amelyben minden változásnak művészi jelentősége is van: a hangulat, a tartalom és a művészi változatosság követelményei szerint változik ritmus, tempó, sőt a díszítés és maga a dallamvonal is, ezáltal a dallamnak a tudatban élő képe is mindig új és új megvilágításba kerül az érzelm hullámozása szerint. Tudományos hitel és esztétikai érték tehát elválaszthatatlanul összefonódik ebben a tudományos közlésben, éppen úgy, mint egy-egy alkotásában. A zenefolklor tudományában nem is lehetett volna nagyot alkotni művészi nagyság nélkül. Zenefolklorunk fejlettségének magyarázata talán éppen abban van, hogy szerencsésen összefonódott benne az esztétikai érdeklődés a tudományos érdeklődéssel.

Most még csak arra gondoljunk, hogy milyen különleges gyűjtési teljesítmény egy ilyen hosszú ballada átélt előadásának felvétele! Hiszen ez még a fonográf-korban történt, nem a tökéletes, végtelen hosszú magne-

tofon-felvételek idején, amikor még négy-öt versszak után cserélni kellett a hengert, félbeszakítani az előadót! Elképzelhetjük, hogy ilyen körülmények között milyen gyűjtőtapintat és gyakorlat kellett egy hosszú ballada átélt előadásának fonográf-felvételéhez! Ekkor látjuk teljes összetettségében azt a szellemi munkát, ami olyan tudományos és művészi eredményeket hozott, mint Kodály népzene-gyűjtése és kutatómunkája.

A lejegyzésmód fejlettsége mellett az anyag rendszerezése az a másik nagy vívmány, amit a keleteurópai népzene-tudományban Kodály és Bartók meghonosít. Ennek köszönhető, hogy gyűjteményeink nem dallamok rendszertelen halmazát adják, melyből csak tetszés alapján lehet szemelgetni, de amely összehasonlító munkára csak az emlékezőtehetség bizonytalan teljesítményei alapján használható. Már a legelső magyar és román kiadványokban zeneileg rendezett anyagot adnak s ez is egyedülálló a finn gyűjtemények óta a nemzetközi irodalomban. Ilmari Krohn rendszerezési elvének átültetése a magyarba szintén a finn-ugor tanulmányokat folytató, finn és magyar dalokat összehasonlító, már 1906-ban a Kalevala-runók ritmusával foglalkozó Kodály sokirányú érdeklődésének köszönhető.

A nagy népdalgyűjtésben a néphagyomány értékei között sok olyan dallam is felszínre került, mely különböző régi korok magyar műzenéjéből maradt fenn a nép emlékezetében. A régi magyar irodalmat oly jól ismerő, zenei múltunk minden kis emlékét gondosan számon tartó, történeti érdeklődésű Kodálynak ezek a felbukkanó régiségek nem kerülhették el figyelmét. Itt talált rá az egyéniségének legmegfelelőbb problémákra és itt hozta létre zene-tudományi eredményeinek egyik legjelentősebb részét. Mert a néphagyományban együtt találta a nép által őrzött és fejlesztett ősi hagyományt a magyar magaskultúra minden stílustörekvésének legszebb eredményeivel: kis keretek közt a teljes magyar zenei múltat és szerves zenekultúrát; s mert ennek vizsgálatában, összefüggéseinek teljes feltárásában mindkét hajlamát kielégíthette; egyesíthette a népzenei gyűjtő és kutató szenvedélyét a történeti-filológiai búvárkodással. Felfedezései nyomán az egész magyar zenetörténeti kutatás új utakra tért, helyesebben újjászületett. A magyar zenetörténet, különösen a XIX. századnál régebbi korokban úgyszólván emlékek nélkül állt. Ami kevés feljegyzésünk volt, az túlnyomórészt hiányos, vázlatos vagy hibás. Világi zenei életünkről csak itt-ott, egy-egy véletlenül felbukkanó adat nyújtott hiányos képet. Ezt a képet csak a néphagyományban fennmaradt, teljes értékű, élő »adatok« tudják kiegészíteni, gazdagon díszíteni, művészi előadású lírai és ballada-dallamok, táncdallamok a hangszeres előadás hagyományos ékesítései. A magyar zenetörténet adattára hatalmasra felduzzadt a népzene megismerésével. Dallamtalan szövegek kapták meg dallamaikat, olvashatatlan feljegyzések megfejtésüket, dallamvázak az élő előadás teljességét; sok vitás kérdés megoldódott, összefüggések tárultak fel, korszakok stílusa és fejlődésmenete rajzolódott ki világosabban az új adatokból. *Néprajz és zenetörténet* címen 1933-ban foglalta össze Kodály először a hagyomány zenetörténeti jelentőségét és mutatta be tanulságos példákon, hogy mit jelent a népi adat és mennyit ér a történeti feljegyzés a mi sajátos zenetörténeti helyzetünkben. De ennek a nagyjelentőségű tanulmánynak már majdnem két évtizedes előzményei voltak. 1915-től kezdve jelentek meg úttörő tanulmányai, a *Három koldusének forrása*, *A hitetlen férj* és az *Argirus nótája*. Mindhárom a zenetörténeti kutatásnak más-más területén vet fel problémákat és mutat rá olyan távlatokra, melyekből később tanítványainak új kuta-

tásai nőttek ki új eredményekkel. Az »Árgirus« a népi recitáló tizenkettesek és a XVI. századi históriás énekek közös stílus-sajátságaira mutat rá és ebből kiindulva fejti meg Tinódi előadási sajátságait, magyarázza meg látszólagos ritmikai kezdetlegességeit. »A hitetlen férj« egy mai magyar és szlovák balladában XVI. századi ritmus- és versszak-képletet mutat ki, melynek története vers- és énektörténetünknek egyik érdekes fejezete. Mindkét tanulmány a további Tinódi-kutatásnak, dallam- és verstörténeti kutatásoknak alapja, a históriás éneken keresztül pedig messzi történeti szálak követésére ad máig ösztönzést. A koldusénekekről szóló dolgozat a régi egyházi énekeskönyvek anyagára hívja fel a figyelmet, melyből a koldusének, a mai népének, sőt a világi népdal is sokat fenntartott. Ezzel egyrészt a népénekkutatás elindítója lett, mely egy egészen külön zenei terület megújulásának forrása, másrészt újabb zenetörténeti forrásanyagot von bele a kutatásba.

Ezek a gondolatébresztő tanulmányok, új eredmények és állandó személyes ösztönzése indította el tanítványainak munkáját, azt a nagy lendületű zenetörténeti kutatást, amelynek eredményeképpen ma már olyan magyar zenetörténetről beszélhetünk, amely művelődéstörténetünknek komoly részét alkotja.

Ezeknek a tanulmányoknak már tartózkodó címe is elárul valamit: mindig valami meglévő jelöl, valamit, ami kiderült, amit az anyag nyújtott s amiből valami érdekes következik. Kodály nem szereti a nem bizonyítható elméleteket, a könnyelmű következtetéseket; bevárja, amíg adatokkal igazolható eredményekkel állhat elő. Ez nem jelenti a képzelő erő korlátozását, csak a könnyelmű következtetés, az időelőtti megnyilatkozás korlátozását. A valószínűségek, a merész távlatok nála csak a további vizsgálódásnak adnak irányt, de nem számítanak addig eredménynek, amíg valóságos tények, adatok nem bizonyítják. Ez a szűkszavú fegyelem, ez a tényekhez ragaszkodó realizmus, ez a »várni tudás« azoknak sajátsága, akiknek nem kell sietni ingatag elméletekkel, úgyis van mindig elég szilárd »eredményük« is. Kodály minden újabb munkája újabb eredmények sokaságával lep meg; műzene és népzene összefonódó problémáinak eddig leggazdagabb összefoglalása *A magyar népzene* c. tanulmányának (1937) történeti fejezete; csupa bizonyított összefüggés és abból folyó következtetés.

Ugyanezt köszönhetjük Kodálynak a szűkebb népzenei kutatások területén. Az összehasonlító kutatás széles területéről őt a rokonnépekkel összekötő szálak kiderítése vonzotta. Sejtés, sőt sokat ígérő nyom is volt ezen a téren elég: a finn dalok, néhány múzeumunkba került mari (cseremis) dallam első látásra kínált párhuzamokat, amelyekből sietősebb természet már korán levonta volna a következtetéseket. Kodály, akit éppen ezek az összefüggések foglalkoztattak legerősebben, tudott várni évtizedeket, amíg olyan anyag került elő, melyből már biztos párhuzamokkal lehetett igazolni régi dallamaink honfoglaláselőtti, keleti eredetét. A biztos eredmények pedig mindig terebélyesednek, mindig szélesebb körben szülnék újabb eredményeket. A magyar kutatás, amely magyar és keleti, ötfokú dallamok közös problémáira és általában az ötfokúságra vonatkozik, zenetudományunknak eddig legszebb eredményeit szolgáltatta s történeti szempontból is egyre jelentősebbé válik. Bármennyit tettek és tesznek hozzá tanítványai, ennek a területnek legszebb eredményei és úgyszólván minden indítása Kodály Zoltán nevéhez fűződik. S itt is tapasztalhatjuk, hogy tudományos és művészi érdeklődés egy és oszthatatlan: legdöntőbb tudományos felfedezése, a magyar

népzene keleti eredetű ötfokúsága, alkotó munkájában is mind döntőbb teret foglal el.

Azonban nemcsak a néphagyomány élete, nemcsak az ősi vonások vagy a régi magyar századok hangja izgatja tudós és alkotó fantáziáját. Ugyanez a szenvedély vonzza a verbunkos korához, Erkel, Liszt nemzeti zenei törekvéseihez, vagy akár a népies műdal problémáihoz is. Könyvtárában külön szekrényeket töltenek meg az ismert és alig ismert dalszerzők nyomtatásban megjelent művei. Meglepő fáradságot és időt áldoz névtelen dalok szerzőinek kinyomozására, egymástól átvett, egymásnak tulajdonított magyar nóták eredetének tisztázására. S ha ez csak önmagáért való »tudós« érdeklődés volna, különködésnek tarthatnánk, hiszen éppen ő volt az, aki ezzel a zenével szemben és ennek a közönségével szemben a népzene terjesztette a magyar zenei élet megújulására. De itt is a nemzeti múltnak egy részéről van szó, ami szívügye. Miután legyőzte, miután az értékesebbet jogaiba helyezte, már nincs oka harcolni ellene, már elismerheti azt, ami bármily csekély nemzeti érték benne.

Kodályt az egész magyar zenei hagyomány érdekli, azért fordul alkotó érdeklődéssel a verbunkoshoz is és minden régi magyar tánczenéhez. Ennek kutatásában ugyanúgy otthonos, mint a magyar zenetörténet bármely részében, anyagismeretével, állandó ösztönzésével szelleme ezen a területen is állandó hatóerő. Talán nem is helyes itt »anyagismeret«-ről beszélni. Ami magyar zene ismeretes bármely korból, akármilyen kis feljegyzés, emlék merül fel az ismeretlenségből, azt szinte felszívja magába, körülfonta tudományos és alkotói érdeklődésével és vagy összefüggésbe állítja, ha csak történeti érték, vagy művészi beleéléssel művé formálja, ha esztétikai érték. A magyar múlt rekonstrukciójának szenvedélye ez, kétféle képességgel, alkotói és tudományos képességgel egyszerre. A magyar művészet ismeri már ezt a lelki alkatot Arany Jánosban. Az »epikai hitel« keresése tulajdonképpen ugyanez a szellemi magatartás: az irodalmi múlt emlékeinek felszívása, kapcsolódás hozzá, továbbszövése, az emlékekből kiérezhető múltnak magasabb fokon való újjáteremtése. Az ilyen természetnél »tudományos munka« az észnek közreműködése abban, ami előbb az ösztönös én munkája: érzés és hangulat. Nem valami külön ága a munkásságnak, nem külön képességek találkozása, hanem egészségesen fejlett, harmonikus szellem központi problémájának kisugárzása minden szellemi megnyilvánulásra; az érzelmi élet folytatása az értelem területén.

A központi probléma a nemzeti közösség élete. Ahol hiányok vannak, ott segíteni kell. Ha a múlt töredékes, nem eléggé fényes, a töredékeket kell művekké felépíteni. Arany »epikai hitelű« történeti elbeszélő műveit írja a hiányzó eposzok és balladák pótlására, Kodály a meg nem született, csak lehetséges »verbunkos« művek helyett írja Galántai, Marosszéki táncait, a Hány János és Székelyfő táncmuzsikáját. Nem véletlen, hogy amikor Kodály hetvenedik születésnapját és egyben félszázados munkásságát ünnepeljük, éppen Arany János kéziratos népdalgyűjteményének sajtó alá rendezésével foglalkozik. A magyar kultúra két nagy rokon alakja, a két nagy hagyomány-ápoló fog kezet ebben a kiadványban; két alkotóművész éppen a tudomány területén találkozik. Szépen jelképezi ez a találkozás mindkettőjük tudatos magatartását élményvilágukkal szemben.

De a tudós szem nemcsak a múltat figyeli. Akinek a közösségi élet a fő problémája, az tudományával a jelent is segíti. Kodály állandó nyelvészeti

érdeklődése, a népnyelv és a régi nyelv gazdagsága iránti fogékonysága együtt jár azzal is, hogy a köznyelv romlásának jeleit is észreveszi. Riadója *kiejtésünk romlásáról*, a kiejtésversenyek életre hívása ugyanannak a magatartásnak másik oldala, mint a népi szövegek kiejtési sajátosságainak, fonetikai gazdagságának gondos megörökítése közléseiben vagy az elmaradt néprétegek zenei emelkedésének segítése könnyű, magyar szellemű pedagógiai művekkel. És itt is újra szemünkbe ötlük az Arany-párhuzam: ő is népi »ponyvát« akart írni a nép irodalmi ízlésének művelésére, Zrinyit át akarta írni a népnek, nyelvünk tisztaságáért, egy-egy fordulataért megújuló harcokat vívott a tudomány, a gúny és a példa fegyvereivel.

Kodály is, mint Arany János, alkotó, akinek számára személyes szükség a nemzeti élet egészsége és annak legszebb megnyilatkozása, a nemzeti műveltség. Ezt a nemzeti műveltséget szolgálja alkotó képességével a jelenben, ehhez tapad a múltban. Minthogy az igazi alkotás az érzelm- és ösztönvilág élményeinek felvillanása az értelem fényénél, ahol értelmi és ösztönös működés egyenrangú, gyakori jelenség, hogy nagy alkotók a tudat fegyverével, a tudománnyal is meg akarják hódítani élményük legfontosabb területeit. Kodály, a népi-nemzeti klasszicizmus megteremtője a zenében, a nagy magyar költőhöz hasonlóan a népi-nemzeti hagyomány tudományos kutatójává is vált. Tudományos munkájának eredményei világviszonylatban is jelentősek, mint zeneszerzői alkotó munkája. De szűkebb közössége külön számon tartja azt a szellemi erőt, amit csak nekünk, a mi problémáink megoldására szánt. Ezért a szellemi magatartásért a legnemzetibb szellemei közt tiszteli őt az egész nemzet, úgy is mint tudóst, úgy is mint alkotóművészt.